Год. V. Ноемврий и Декемврий Книга IV.

РОДОПСКИ НАПРѢДЪКЪ

ДВУМѢСЕЧНО ИЛЮСТРОВАНО СПИСАНИЕ

за

наука, обществени знания и народни умотворения.

Бѣлѣжки по говорътъ въ с. Дованъ-хисаръ, Дедеагачка кааза.

(Продължение отъ III кн.)

2) Съгласни.

77. Въ Дованъ-хисарския говоръ слабитѣ (звучни) съгласни *б, в, г, д, ж, з, ц* въ окончанията на думи при затворена сричка всѣкога се изговарятъ на съотвѣтнитѣ тѣмъ усилени (беззвучни) съгласни. Изговарятъ се тъй:
б —› п: боп, зоп, гроп, сл'ап, л'ап, зъ^{а}п, ръ^{а}п;
в —› ф: връ^{а}ф, кръ^{а}ф, жуф, праф, браф, кураф, криф, лоф;
г —› к: бок, рок, прак, драк, пдлук, бр'ак, врак;
д —› т: рот, глат' грат, мет, лет, млáт;
ж —› ш: дъ^{а}ш, ръ^{а}ш, нош, брош, (брожъ), *мъ^{а}ш;*
з —› с: мрас, бъ^{а}с и т. н.

Тая промѣна става и въ срѣдисловието и прѣдставкитѣ на много думи: *уфчѐ^{а}р, рàпка* (арабка), *бàпка* (бабка), *фтóрник, фл'àна* (влѣзе), *дúфчина* (диво свине, дивечъ), *кал'чỳне^{а}* (калци, калцуни), *рѐт'ки* (редки). Обаче има и изключения отъ това правило, т. е. срѣщатъ се думи съ обратенъ изговоръ на споменатитѣ звукове, когато тѣ сѫ начални:
ф —› в: въ^{а}рл'аме^{а}, варнú гу, (фърляме, фърли го), *въ^{а}рка* (фърка), *Видàна* (Фидана, соб.), *вáти гу* (фати го);
с —› з: збор, (сборъ), *збúрщина* (сбирщина);
з —› ж: жумáли (земали, мин. св.), но пъкъ *зѐа*;
ц —› ж: жигáра (цигара).

78. Омекченото произношение е твърдѣ свойствено на Дованъ-хисарския говоръ. И въ това отношение той е тъй

rodoparion.blogspot.com

изобиленъ, както и всички Родопски говори. Въ Дованъ-хисаръ изговарятъ: *кон'*, *вет'*, *път'*, *сол'*, *óге^а^н'*, *кôре^а^н'*, *цар'*, *мен'*, *уфче^а^р'*, *кузáр'*, *лóш'*, *мъ^а^ш'*, *рѣ^а^ш'*, *врис'*, *врит'*, *ге^а^рáн'* (кладенецъ), *улувáр'*, *жèне^а^т'* (жененъ), *глáве^а^ш'* (годежъ), *чил'* (цѣлина отъ земя), *те^а^вéк'* (тюфекъ), *шéл'ме^а^н'* (охлювъ) и др.

79. Произношението на смекченитѣ съгласни прѣдъ гласни е *слѣно* и като такова отбѣлѣзвамъ го съ омекчителенъ знакъ надъ съгласната, както и езиковитѣ материали изъ другитѣ Родопски покраини: *кит'ки*, *бил'ка*, *пе^а^л'тèк* и пр.

80—84. Съгласнитѣ *л* и *н* прѣдъ *е* и *и* се изговарятъ обикновено както въ общокнижовния езикъ. Сѫщо не се чува нѣкаква разлика и при изговорътъ на устнитѣ съгласни *б*, *в*, *п*, *м*, *ф*, зѫбнитѣ *д*, *т*, гърленитѣ *к*, *г*, *х* и съскавитѣ *з*, *с*, *ц*.

85. Шушкавитѣ съгласни (*ж*, *ш*, *ч*) се изговарятъ винаги по-меко отъ обикновеното: *жè^а^ба*, *ч'ýду*, *ж'умàли*, *ш'ýма*, *че^а^лъ^а^мàр'* (отъ турската дума чалъмъ, означава кошара, сгодно мѣсто за запиране и нощуване добитъкъ), *чèше^а^*, *же^а^м*, *ч'ýка* и пр.

86. Омекчено *р* винаги се изговаря въ глаголнитѣ и именнитѣ окончания: *уфчè^а^р'*, *кузàр'*, *гуве^а^дар'*, *улувáр'*, *цар'*, *цáре^а^т*, *уфчè^а^ре^а^т*, *стóре^а^*, *пудóср'е^а^м*, *затàре^а^т*, но пъкъ *сабе^а^рà гу*.

87. Удвоено *л* нѣма въ Дованъ-хисарския говоръ. Казватъ: *бил'е^а^*, *кóл'е^а^* (събирателно колове) и т. н.

88—89. Старо лабиално *л* нѣма. Казватъ: *зéме^а^*, *сàбе^а^*, *кáпка*. Сѫщо и *м'* да се изговаря като *мн'* нѣма.

жд-шт.

90—91. Старобългарскитѣ звукове жд-шт въ Дованъ-хисарския говоръ се изговарятъ *жд* и *шт*. Обаче отъ групата *жд* въ повечето думи, а особено въ глаголнитѣ форми, *ж*-то се изхвърля и се изговаря само *д*, както ще видимъ въ изброенитѣ по-долѣ думи. Изговарятъ: *бáшта'*, *бáштýгу*, *баштинйе^а^*, *пубáштим*, *бле^а^штú*, *бле^а^штýка*, *бле^а^штýнка*, *брош*; *вéжки*, *вéйке^а^* (веке, вече), *виш*, *вйште^а^*, *вйдуам*, *уштйна* (воштина), *врàштам*, *иввáдам*, *врèска* (врѣщи козата), *гáште^а^*, *гáшник*, *пугáдам*, *нагàдам*, *глàди*, *изглáдам*, *приглáдам*, но пъкъ *глóждам*; *еш*, *гуè^а^жду-а-и*, *гурèш*, *гу-*

rodoparion.blogspot.com

ст'аам (гощавамъ), *изградам, заградам, пригъ^а^рнам, гуш-те^а^р', дуудам, двеш, д'ате^а^шту, испускам, драскам, дъ^а^ш, дъ^а^шдов'ник, дъ^а^шдоуну, дъ^а^аште^а^ре^а^, іаш, іаште^а^, из'адам, прііадам, зимониште^а^, избадам, иштам* (искамъ), *испъ^а^дам, клеште^а^, крашник, къ^а^рст'аам, къ^а^рстел'ник, къ^а^рстенка, кражба, къ^а^шта, къ^а^шник* (кжщовникъ), *лешта, лешник*, но *леска-и* и *лестуица; мамте^а^а, между, мръ^а^шти са, м'у-гште^а^ріе^а^, пумушник, насадам, унодам, насйтам, наштъ^а^р-б'аам, нйшту, нйште^а^л'ки, не^а^штер', поскам, поска, упоска, нъ^а^ше^а^н, наштуам, нъ^а^шки* (нощови), *оште^а^, уштави* (кожи), *убъ^а^рнам, убушта, вошка* (овошка), *угнйште^а^, ул'у-скам, пеш, пештура, платам, расплатам, пйштал, пувр'а-дам, накладам, помуш, пусадам, прашка, предам, прелу* (прежда), *пъ^а^т'ве^а^* (пжтища), *пъ^а^шкам, пъ^а^шка* (сѣмка отъ какъвъ и да е плодъ), *радам, ръ^а^жда, ръ^а^жд'асалу, рожба, пуруден'е^а^* рождество), *сажде^а^, све'ш, сети гу, усйта, сбйр-штина, сношти, срешту, пусрешна, ватам* (хващамъ), *у-рйште^а^, рушти, рускал, четка, чузду, штйпе^а^, уштйпа, штйпци, штир', шту* (що), *штене^а^, штене^а^та, заштупва* (зарови го, скри го, спотаи го), *ше^а^* (ще) но и *за: за гу сто-ре^а^т* или *ше^а^ пудат* (ще идатъ), *шу ту пуда* (щомъ отида), *штушне^а^* (щукне, скокна, бързо литна на нѣкждѣ си).

Дѣепричастията и причастията сж на *штом, штим* и *штум: викаштум, пускаштим, бе^а^ре^а^штум, блее^а^штум* и т. н.

92. При образуването на страдателнитѣ причастия отъ основи *д* и *т* (по II стр.) се прѣдпочита *непромѣнена ос-нова: руден, златан, платен*, а не рожденъ или позлак'енъ.

93—98. Въ Дованъ-хисарския говоръ сж неизвѣстни *к'* и *г'* отъ омекченитѣ основи на *т* и *д*. Казватъ си: *л'у-д'е^а^, цве^а^т'е', брат'е^а^, пъ^а^т', уцет, д'ате^а^* и т. н. Сжщо и *і* липсва, освѣнъ въ посоченитѣ примѣри въ пунктъ 69. Казватъ: *луз'а, грозд'е^а^, бан'а*. Звукътъ *ѕ*=*дз* тоже не сжществува ни въ стари, ни въ нови думи. На всѣкждѣ той се изговоря на *з: мъ^а^рзи, вил' зе^а^нгіе^а^, полза, зарвават', зйфк, минзуар', натлаже^а^н* и т. н. Сжщо и *џ*=*дж* въ всички случаи се из-говаря *ж: ж'умб'уш', жезва, мажун', жаука* (джавка), (*х*)*ажйе^а^, гаже^а^л, же^а^ба, же^а^мие^а^* и т. н. И общобългарското *ж* не се замѣнява съ *дж*. Обикновено изговарятъ *желе^а^зу, лъ^а^жица* и пр.

rodoparion.blogspot.com

99. Съчетанието *чр—цр* въ Дованъ-хисарския говоръ е промѣнливо. Въ едни думи се изговаря *чр*, а въ други *цр*. Изговаря се *царвѐн-а-у*, *цъ̀ᵃрну*, (за цвѣтъ на нѣкой прѣдметъ), а *чѐреᵃн*, за човѣкъ; *чѐрпи*, *чеᵃр'аше*ᵃ, *цъ̀ᵃрква*, *чеᵃрвà*, *чѐрга*, но пъкъ *царвѝф*, *цѝрка* (чирей—цирей).

100. Звукътъ *ф* се чува и въ чужди, и въ български думи. Въ началото намѣсто *хв* не се чува, а се изхвърля *х*-то и се изговаря само *в*: *въ̀ᵃрл'а* (хвърля—фърля), *вѝйна* (хвойна—фойна), *вàла*, *вàли* (хвала, хвали), *вàти* (хвати). Въ други думи начално *хв—ф* пъкъ до сущъ се изпуща: *учѝ* (фучи, хвучи), но пъкъ и *фѝри* (гони го).

Въ срѣдата *в* не се замѣнява съ *ф*; казватъ *свеш*, *свирка*, *св'ат*, *сват*.

Въ глаголнитѣ форми прѣдлогътъ *въ* се замѣня съ *ф*: *фл'àна*, *фтàса*, *фнѐсе*ᵃ, *аф* вмѣсто *въ*: *аф градѝната*, *аф къ̀ᵃщи*, *аф нѐтре*ᵃ (вжтрѣ) и т. н.

Окончанията *ав*, *ов*, *ев*, *ив* и намѣсто *х* въ глаголи всѣкога се изговаря *ф*: *вѝдеᵃф*, *тръ̀ᵃгаф*, *дàдаф*, *запустѝф*, *вѝкаф*, *шт'аф*, *ѝглаф*, *далàф*, (маша за огънь), *Пѐтруф*, *Кѝмн'уф*, *д'àфка*, *пл'àфка* (палва) и т. н.

101. Съ съгласната *х* Дованъ-хисарскиятъ говоръ много се отдалечава отъ Родопскитѣ говори. Тоя звукъ почти като че не сжществува никакъ въ Дованъ-хисаръ. Ето неговитѣ разни промѣни:

а) Като началенъ звукъ въ всички думи той се изхвърля, т. е. отпада, и прѣдъ гласни остава като единъ едва забѣлѣзанъ придъхъ, подобенъ на френския *h* aspirе. Тъй напр. изговарятъ *въ̀ᵃрлѝ гу* (вижъ по-горѣ въ п. 100), *въ̀ᵃрка* (хвърка), *аѝдỳтин*, *арамѝе*ᵃ, *арàм*, *армàн*, *амѐн'* (хамень—току тъй, само), *амбàр'*, *л'ап*, *àлаш* (бара, пипа), *ем* (хемъ).

б) Изпада въ повечето думи и въ срѣдисловието, безъ разлика между гласни или съгласни е тя: *расỳдат* (разходатъ), *ѝплаа* (оплаха), *снъ̀ᵃа*, *кѝа* (киха), *мỳа*, *рỳу* (рухо), но пъкъ *с*(т)*р'àха*; *мàа*, но пъкъ *м'ах* и др.

в) Изпада и въ краесловието на аориста въ мн. число: *пỳдаме* (отивахме) *стул'àа са* (притаиха се), *усѝтаа*, *прѐйнаа* (прѣминаха, бързо отидоха), *не*ᵃ *мужѐᵃа*, *имѐᵃаме*ᵃ (имахме), но пъкъ *с*(т)*рах*, *гр'ах*, ала и *гр'аутà*; *зѐа*, но пъкъ *зехме*ᵃ. По-горѣ видѣхме, че въ аористътъ въ I л. един. число

rodoparion.blogspot.com

х-то се изговаря на *ф: вйкаф, нѝде^a^ф, вѝде^a^ф* и т. н., ала пъкъ *вех, брах, пих.* Въ такива случаи *х*-то като че се чува наполовина.

Замѣна.

102. Освѣнъ горнитѣ замѣни на *хв* и *ф*, въ Дованъ-хисарския говоръ се срѣщатъ и други замѣни на единъ звукъ съ другъ. Тъй напр. забѣлѣзахъ слѣднитѣ случаи:

а) *з* замѣнено съ *ж*, въ *жумàли* вмѣсто земали;

б) *п* на *б: лàнба, камбàна* и обратно: *боп, бàпка, зъ^a^п* и др.

в) *в* на *ф: фдйгна, фтàса, фъ^a^ф* и *аф, фл'àна, фрйпна, фтурàк, фѐчра, òфца, уфче^a^р', фтỳре^a^, пòфтурну,* но пъкъ въ думата *те^a^вѐк'* обратно;

г) *т* на *д: Анддн, òдрумоне^a^, уд'вйкна, свàдба,* и обратно: *рѐ'тки, слàтку;*

д) *н* и *в* на *л: млòгу, млузйна, слòбудну, услубудѝа;*

е) *ку* вмѣсто ако; *гàту* вмѣсто когато; *де* вмѣсто гдѣ; *се, с'àкуй* вмѣсто все, всѣкой; *шу ту* вмѣсто щомъ; *рòпа* вмѣсто ропка; *е^a^й сакà* вмѣсто ей тъй; *хайрѐ^a^не^a^* вмѣсто ахряни; *унò* вмѣсто онова; *вùли* вмѣсто каза; *брàзни* вмѣсто бразди; *прйликит* вмѣсто приличенъ; *клàват* вмѣсто кладатъ, турятъ; *извл'àва* вмѣсто излиза; *на нас* вмѣсто у насъ.

Вмѣтане.

103. Освѣнъ посоченитѣ примѣри по-напрѣдъ въ Дованъ-хисарския говоръ се срѣща вмѣтане и на други звукове и цѣли срички: *парàде^a^ди* вмѣсто прадѣди; *іун'ỳшница* вмѣсто юница; *сабе^a^рàли* вмѣсто събрали или сбрали; *гул'тинàк* вмѣсто голтакъ или голакъ; *дувѐ^a^т, крувѐ^a^т* вмѣсто доятъ, кроятъ; *дурдѐ* вмѣсто додѣ. Тукъ *в*-то се чува слабо, като на половина. Възможно е да има и други думи съ вмѣтане, но за сега такива не ми сж познати.

Прѣмѣтане.

104. Думи съ метатеза, т. е. съ прѣмѣтане на съгласни и гласни за сега имамъ забѣлѣзани слѣднитѣ: *сарде* вмѣсто срѣде; *пурдàде* вмѣсто продаде; *аф* вмѣсто въ; *ас ѐре^a^ту* вмѣсто съ ярето.

rodoparion.blogspot.com

Изчезване.

105. Дованъ-хисарскиятъ говоръ изобилва съ изпущане (изчезване) на съгласни и гласни:

а) *в* изчезва и въ началото и въ срѣдисловието, па и въ краесловието: *дуѐц* (вдовецъ), *дуйца*, *с'àкуй*, *се* (все), *тогàа* (тогава), *тòйте*ᵃ, *гуеᵃда*, *прàини*, *ватàреᵃ*, *чеᵃтòрица*, *тр'àа*, *утрòа*, *умъᵃртѝ*, *жỳина* (живина), *исòку*, *жуàнеᵃ* (живѣене), *улуàр'*, *удàи* (удави), *ỳеᵃ* (вие кучето, вълкътъ), *ракуеᵃ* (ракове), *устàил*, *сурòу*, *дуòр*, (дворъ), *чеᵃтъᵃртак*, *òда* (вода) *удѐнца*;

б) *т* изчезва въ думитѣ: *срах*, *сръᵃмну*, *срàна*, *срàшну*, *пръᵃс*, *нъᵃш*, *търчина̀* (стричина, чана), *срѝку* (стрико, чичо), *мос*, *гос*, *мѝлус*, *рàдус*, *шес*, *къᵃрс*;

в) *д* изчезва въ: *нагл'àва* (нагледва), *пугл'àва*, *нàвии* (не види), *наиш* (найдешъ), *укрàва*, *клàват*, но и *кладъᵃт* (огънь).

Бѣл. За измѣтане гласни вижъ въ първитѣ параграфи.

(Слѣдва).

rodoparion.blogspot.com